

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLII

*ПОСВЕЂЕНО СЕЂАЊУ НА АКАДЕМИКА
ПАВЛА ИВИЋА*

НОВИ САД
1999

ПОЧЕТАК — ОД КРАЈА

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

UDC 808.61-56

Крајак садржај. Предлошко-падежна синтагма *од крај(а)* у неким нашим дијалектима има и значење „од почетка”, превасходно у функцији временске одредбе.

У савременом српском књижевном језику чују се конструкције *од краја до краја / од краја до конца, ни краја ни конца, с краја на крај, састављајући крај с крајем*,¹ које се могу сматрати идиоматизованим. Познато је такође да се у просторном смислу могу истицати **два краја** као супротна један другоме, или се могу истицати крајеви / два краја насупрот средини. Тако имамо предлошко-падежне синтагме *с оба краја, на два краја* и томе слично. На основу наведених примера закључујемо да је први у изразу наведени *крај* заправо **почетак** — у просторном или временском смислу.

Сасвим одређено обележавање почетка неке радње / неког стања у месном и временском смислу лексемом *крај* забележили смо у 1) косовско-ресавским и 2) призренско-тимочким говорима, што не значи да се ова појава не среће и у другим народним говорима.

1) Глиша Елезовић у *Речнику косовско-мешоховског дијалекта*² наводи „необичније примере” у којима је употребљена именичка лексема *крај*: у *први крај бѣше баца дѣбро, ња љдсле обрну на злѣ* (са значењем „у почетку”), *љрочийѡо сам каленѡр од крајѡ до на крајѡ* (са значењем „од почетка до краја”).

РСАНУ (10: 400) под одредницом *крај* доноси податак да је њено покрајинско значење „почетни временски период, почетак” и наводи примере из Макрешана код Крушевца: *здрава сам била оѡ краја, ѡако они оѡ краја раде*.

Из околине Јагодине су примери *биѡ дѣбар од крајѡ до крајѡ* (Главинци) и *од краја му ѡако ѡшло* (Милошево).⁴

¹ Примере са овим конструкцијама в. у РЈА (V: 433—440), РМС (3: 29—30) и РСАНУ (X: 399—402).

² Елезовић 1932, 321—322.

³ Познато је да у појединим, углавном граничним говорима косовско-ресавског дијалекта има доста призренско-тимочких наноса, у које спадају и оштећења деклинацијског система, односно делимично претварање синтетичке деклинације у аналитичку и употреба општег падежа (СГ).

⁴ Ове нам је примере уступио колега Првослав Радић, на чему му захваљујемо.

У говору Параћинског Поморавља забележили смо примере са предлошко-падежном везом *од крај(а)* за означавање почетне границе неког времена према коме се одређује какав временски размак: *била сдolidан бiак од краја* (Доње Видово), *млдо бiсiар бiо од крај* (Рашевица), *од крај ми није ни лако* (Сикирица). Комбинација *од + G/CG... до + G/CG* користи се у овом поморавском говору при ограничавању у простору или времену, па сходно томе имамо и примере: *ја ишурим иецикири од крај до крај дворицие* (Сикирица), *ишла од крај до крај сeла* (Доња Мутница), *мучна сам била од краја иа до краја* (Доња Мутница), прва два са значењем „с једног (почетног) на други (завршни) крај”, трећи са значењем „од почетка до краја (живота)”. Дакле, овде имамо у истом изразу антонимичну употребу два иста лика једне лексеми. Говор Параћинског Поморавља познаје и употребу предлошко-падежних конструкција *с ирви крај* и *из ирви крај* са темпоралним значењем „у почетку, с почетка”: *крѝли су нас с ирви крај* (Мириловац), *из ирви крај смо мислѝли да ће да бидне ддбро* (Доња Мутница). Свакако, и српски књижевни језик познаје изразе типа *с ирвоѝ краја / из ирвоѝ краја*, па тако налазимо у РЈА (V: 437) „из ирва краја, т.ј. испрва *anfangs initio* Вук Рј.”, у РСМ (3: 30) „из ирвоѝа се краја... *нећкала*”, у РСАНУ (X: 402) „*оканио се с ирва краја иића*” и „из ирва краја све је ово било у мојим рукама”.

Уколико се именичка лексема *крај* са значењем „почетак” употреби у предлошко-падежној вези *од + G/CG*, није неопходно коришћење детерминатора (редног броја *ирви*), који се обавезно умеће када су у питању предлошко-падежне везе *с + G/CG*, *из + G/CG* и *у + А* (в. пример Г. Елезовића на стр. 457).

2) Многе примере са лексемом *крај* у значењу почетка и у комбинацији с предлогом *од*, у месном и временском смислу, имамо из сврљишког говора:⁵

— *орѝ се ошкрај до крај; орало се ошкрај, али сѝг уваишло ирње, иа иочињамо из средину; заваиши од крај* (њиве), *иа жнеи до слоѝ; риљај од крај до крај* — нема замена да ии дојде;

— *ошкрај си је било иакво* (реч је о сиромаштву породице); *иочне се ошкрај, од мезѝ; како ие ошкрај* (= од рођења) *заљула, иакој ие до крај ишера; ошкрај се несу волѝли, и морали су се расиуре*.

Наглашавамо да је у већини ових примера већ у питању адверб, јер је извршено спајање предлога и именице.

Овде додајемо и пример из Запаља: *ош крај сам си ја убава*.

Такође, многи су примери са специфичним значењем ове предлошко-падежне синтагме у шарпланинским и јужнометохијским говорима, као и у призренском говору:⁶

— *иѝћи да зу рабѝиаш башћу ош крај* (Подрима);

— *деије ни било ош крај добро* (Сретечка жупа), *оуце иасем ош крај* (= од детета) (Сиринићка жупа); *деѝа му рабѝиал'е ош крај у њиву* (Под-

⁵ Ове примере из сврљишког краја добили смо захваљујући љубазности проф. др Недељка Богдановића.

⁶ Примере из ових говора добили смо љубазношћу колеге Радивоја Младеновића.

рима), *кџи сџм се удџла, оџи крај сџм живеџла џџски* (Подгор), *браџи ми биџа дебеџа оџи крај* (Подгор); *оџи крај сџм биџа у џџџо џреџузеџе* (Призрен).

У призренско-јужноморавском говору околине Лебана забележени су, такође, примери овог типа: *од џес џоџине сџм се замучџла, маџка кџд ми умреџла, и џакоџ сам на муке оџи крај до данџс, оџи крај је он џакоџ фџличан сџс џуџ ноџу; оноџко сеџно сџм џокосиџа оџи крај до крај ливџду за дџн сџс куџтивџџор*.⁷ У последњем примеру имамо месно значење сегмента *оџи крај до крај*.

Из речничке грађе Института за српски језик САНУ преузети су примери: *џе џоџнемо оџи крај, џа докуде сџџџнемо; он си е оџи крај џакоџв*. Оба примера потичу из Каменице код Ниша.

Речник пиротског говора и Речник лесковачког говора код одреднице *крај* наводе и значење „почетак”,⁸ па дају и примере за такво значење ове лексеме: *од крај си је он џакоџв, маџко онакоџ; размиџљено си је џоџ јоџ од крај*.

У дијалекатској грађи коју смо навели претежу примери са темпоралним значењем „почетка” за лексему *крај*, а ово специфично значење поменуте лексеме ређе се среће у месном смислу. У сваком случају, овде је значењска категорија **времена** уобличена и осмишљена према значењској категорији **простора**.⁹ Крај у просторном смислу, тј. крај као део / одсечак неке просторне целине, преноси се и на део / одсечак неке временске целине. А као што се са семантичком категоријом простора повезују појмови почетка и краја, тако се исто и са семантичком категоријом времена повезују ови појмови. Наиме, како у простору, тако и у времену доживљеном као целина, најчешће имамо **два краја**, а с једнога од њих мора почети каква акција, догађање, стање. Тако и постоји *џрви* или *џредњи* крај, као нешто што је почетно, у односу на *крај* или *задњи крај*. Могло би се рећи да према дихотомији *џочешако* : *сврџешако* имамо дихотомију *џочешако џачка* : *крајња џачка*.

Народна изрека *баџина има два краја* свакако је тачна, али је у овом случају очигледно да то што батина заиста има два краја није поучно само у педагошком, већ и у лингвистичком смислу.

Напомињемо да „сеобу” средстава за изражавање семантичке категорије простора у семантичку категорију времена срећемо често у народним говорима, у примерима типа *одџџле смо џдџели са џџеле да се баџимо* (Параџинско Поморавље) м. *од џада, дџкле сџџе осџџали јучџр* (Параџинско Поморавље) м. *до када* и томе слично.

Претходно наведени примери потврђују да временски систем „и у средствима којима се остварује показује доста сличности са системом месних падежа”.¹⁰ Наиме, и временска аблативност (тачније, аблативна

⁷ Ове нам је примере уступила др Радмила Жугић, на чему јој захваљујемо.

⁸ У другим речницима староштокавских говора није забележено ово значење за лексему *крај*.

⁹ „Темпоралност више него било која друга семантичка категорија показује структурне и функционалне сличности са начинима на које су структурирани и на које функционишу просторни изрази.” (Пипер 1997, 170)

¹⁰ Пипер 1997, 100.

лимитативност)¹¹ најчешће се исказује посебним синтаксичким изразом *од + Ngen*.

Прегледом етимолошких и других речника словенских језика утврдили смо да је појава именичке лексеме **krajbь/*kopьсь* са значењем „почетак” општесловенска црта која је, међутим, у већини словенских језика потврђена као дијалектизам.

ЭССЯ (12: 88—89) под одредницом **kraј* наводи да се ова лексема са значењем „почетак” среће као дијалектизам у македонском, бугарском и руском језику. У овом етимолошком речнику наведено је и то да се исто поменуто значење за **kopьсь* (ЭССЯ 11: 5—6) може срести у појединим чешким, пољским и руским народним говорима, док код словеначког и доњолужичког нема ознаке *диал.*

Занимљиво је, и у вези с проблемом о коме смо овде понешто рекли, тумачење лексеме **krajbьka*, одн. **krajbьkъ*, које даје ЭССЯ (12: 90): „первый кусок, отрезанный от каравая хлеба”. У српском језику лексема *окрајак* (у народним говорима и *окрајак*, *крајак*, *краика* / *крајка*) значи „одсечени или одломљени крај хлеба, круха, где је највише коре” (РМС 4: 104), дакле, један — било који од два краја хлеба. Свакако, *окрајак* је увек комад који се први одреже од векне хлеба.

Што се порекла основе *кон-* тиче, ту код Фасмера (II: 310) налазимо: „сюда же *кон*, *на-чѣть* (см.), др.-руск., ст.-слав. *искони*”. За разлику од лексеме **kopьсь*, чија је базична семантика „почетак”, у случају лексеме **krajbь* основно значење „сећи”¹² специјализовало се за значење „сећи с једног или другог краја” → „сећи почетак”.

Да закључимо. У делу говора косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта за предлошко-падежну синтагму *од крај(а)* забележено је као секундарно значење „од почетка”, претежно у функцији темпоралне, ређе и у функцији просторне одредбе. Увидом у одговарајуће етимолошке и друге речнике словенских језика утврдили смо да је ово специфично значење именичке лексеме *крај* општесловенска црта, додуше, на дијалекатској равни.

Београд

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Елезовић 1932: Глиша Елезовић, *Речник косовско-мешохиског дијалекта, свеска прва*, Београд, 1932.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, 11, Москва, 1984; 12, Москва, 1985.

Пипер 1997: Предраг Пипер, *Језик и ѝросѝор*, Београд, 1997.

Речник лесковачког говора: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац, 1984.

¹¹ Термин коришћен у књизи Пипер 1997, 106.

¹² Реч је о девербалу од глагола **krojiti*, с дужењем основног вокала: *o > њ > a* (ЭССЯ 12, 89).

Речник пиротског говора: Новица Живковић, *Речник љиројског говора*, Пирот, 1987.

РЈА: *Рјечник хрвајскога или срјскога језика*, V, изд. ЈАЗУ, Загреб, 1898—1903.

РМС: *Речник срјскохрвајскога књижевног језика*, 3, изд. Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1969.

РСАНУ: *Речник срјскохрвајскога књижевног и народног језика*, X, изд. САНУ, Београд, 1978.

Фасмер: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Том II, Москва, 1986².

Софија Милорадовић

НАЧАЛО — С КОНЦА

Резюме

В районе косовско-ресавского говора и призренско-тимокского диалекта к предложно-падежной синтагме *од крај(а)* зафиксировано в качестве секундарного значение „од почетка” в основном в функции темпоральной, реже и в функции пространственного определения. Сделав обзор соответствующих этимологических и других словарей славянских языков, приходим к заключению, что такое специфическое значение именной лексемы *крај* на уровне диалектов является общеславянской чертой.